

РЕЦЕНЗІЯ

Кандидата архітектури, доцента
Кафедри архітектури та реставрації
Максима Романовича ЯСІНСЬКОГО

на рукопис дисертації Литвинчука Іллі Володимировича
«Урбаністичні фортифікаційні комплекси міст Поділля у II пол. XVI- I пол. XVII ст.»),

представлену на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 19 Архітектура та будівництво
за спеціальністю 191 Архітектура та
містобудування Дисертація виконана в
Інституті архітектури та дизайну
Національного університету
«Львівська політехніка»

Дисертація Іллі Володимировича присвячена проблемам збереження урбаністичних фортифікаційних комплексів. В роботі під оборонними спорудами мається на увазі укріплення різного типу, такі як: міські та польові укріплення, замки, а також укріплені об'єкти всередині міста чи за його межами, які пристосовані для довготривалої оборони - сакральні споруди та комплекси, ратуші, торгові ряди, «караван-сараї», тощо.

Сьогодні, колишні фортифікаційні комплекси здебільшого є селищами міського типу зі значно трансформованою та деградованою інфраструктурою. Пам'ятки і об'єкти культурної спадщини в більшості випадків перебувають в ногоаному стані і лише частково збережені, або цілковито втрачені. Містобудівна структура цих поселень тобто їх вулична мережа дозволяє прослідкувати межі колишніх оборонних споруд. Такий стан збереження матеріальної структури містобудівних комплексів та ряд проблем збереження культурної спадщини формують **актуальність цього дослідження:**

1) Фортифікаційні об'єкти території степового порубіжжя Правобережної України на сьогодні є найменш дослідженими у порівнянні з іншими регіонами України (такими як Волинь, Галичина, Слобожанщина, Крим) та окремими фортифікаційними комплексами Української та Дніпровської оборонних ліній. Розглянута в межах даної дисертації територія досліджена вкрай нерівномірно, наукові знання про неї вимагають нових суттєвих доповнень та узагальнень попередніх досліджень. Розвиток вітчизняної школи дослідження історичних міст у Незалежній Україні вимагає переосмислення ролі фортифікацій, виокремлення оборонного чиннику як самостійного явища та його ґрунтового дослідження.

2) Швидка руйнація автентичної субстанції пам'яток фортифікаційного мистецтва, ймовірні перепланування історичної мережі вулиць міст, яка пов'язана з оборонними

спорудами та їхня загальна деградація призводять до непоправних втрат об'єктів культурної спадщини, вимагають негайного проведення натурних досліджень з фіксацією усіма можливими засобами. Іншою загрозою якісного збереження наявних споруд нефахове виконання реставраційних робіт та адаптація під різноманітні невластиві функції, що зараз стає актуальним у зв'язку з розквітом туристичного бізнесу та можливістю громад міст та сіл отримувати фінансування на реставрацію та ремонт своїх пам'яток завдяки реформі децентралізації.

3) Оборонні споруди мають велике значення для відродження культурного та економічного життя у містах та селищах, проте, знаходяться у занедбаному або зруйнованому стані і не реалізують свій потенціал. Ревіталізація таких об'єктів, їхнє пристосування та залучення у туристичний бізнес має відбуватися на виключно науково обґрунтованих засадах.

4) Об'єкти української історичної фортифікації є важливими маркерами національної ідентичності, свідками високого розвитку українського народу у раньомодерний час, тому інформація про їхню правдиву історію, отримана з результатів дисертаційного дослідження, є невід'ємною частиною формування національної свідомості та патріотичного виховання.

5) Російське повномасштабне вторгнення 2022 р. поставило під загрозу збереження пам'яток та об'єктів української культурної спадщини, зокрема історичних фортифікацій. Це зумовлює масштабування робіт з дослідження та фіксації актуального стану таких zagrożених об'єктів.

Метою дослідження є визначити архітектурно-планувальні характеристики урбаністичних фортифікаційних комплексів півдня України, узагальнити їх за архітектурно-планувальними характеристиками, окреслити генезу та джерела їхнього походження, запропонувати концептуальні засади їх збереження і використання.

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури та джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації охоплює всі аспекти кваліфікаційної роботи, складається з 141 сторінки основного тексту, 15 сторінок списку використаних джерел, а також 4 додатків на 10 сторінках, що відповідає вимогам, які ставляться до дисертаційних робіт.

У першому розділі «Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження» детально розкрито та узагальнено актуальний стан розкриття теми дослідження серед науковців України та Європи. Виділено основні праці у різних галузях знань, що стосуються об'єктів в межах географічних та часових меж цієї праці та чітко їх структуровано. Розкрито джерельну базу дослідження, яка традиційно формується з архівних описових документів (ревізій, лострацій, інвентарів), нарративних і літературних джерел, історичної картографії XVII-XX ст. та іконографії. Встановлено, що на сьогоднішній день, в нормативно-правовій базі України, урбаністичний фортифікаційний комплекс, як категорія культурної спадщини

відсутня. Висвітлена відмінність від інших категорій, яка полягає у тому, що в одному комплексі споруд за типом субстанції можуть міститися елементи архітектури, військової інженерії, гео-пластики, які органічно пов'язані з містобудівними утвореннями та ландшафтом.

У другому розділі **«Методика комплексного дослідження урбаністичних фортифікаційних комплексів»** утворена стратифікована репрезентативна вибірка об'єктів дослідження з 19 міст, обладнаних урбаністичними фортифікаційними комплексами з 145 міст, які виконували функції укріплених оборонних споруд. Саме така кількість міст, що існували на території історичного Поділля в межах Подільського та Брацлавського воєводств з 1569 по 1648 рік встановлена в ході дослідження. В ході дослідження встановлено необхідність введення нового наукового поняття – «урбаністичний фортифікаційний комплекс». На основі загальнонаукових та спеціальних методів була розроблена комплексна методика дослідження урбаністичних фортифікаційних комплексів. Акцентовано увагу на важливу роль сучасних технологій, таких як фотограмметричне знімання та лазерне сканування, а також робота з ГІС-системами. Описано переваги застосування методу тривимірного графічного моделювання для відтворення вигляд міст з урбаністичними фортифікаційними комплексами на етапі їхнього розвитку у першій половині XVII століття.

У третьому розділі **«Передумови, чинники та основні етапи формування урбаністичних фортифікаційних комплексів міст Поділля у II пол. XVI-I пол. XVII ст.»** виокремлено культурно-філософські, природні, військові та суспільно-політичні чинники, які вплинули на формування урбаністичних фортифікаційних комплексів у містах Поділля, а їх поєднання створило різноманітність урбаністичних оборонних комплексів у містах регіону.

У розділі в хронологічних межах дисертаційного дослідження виокремлено три основних етапи формування урбаністичних фортифікаційних комплексів Поділля.

- Перший період охоплює передумови їхнього формування до Люблінської унії, пов'язаний із системним заселенням території та формуванням перших міст з фортифікаціями за давньоруськимитрадиціями.
- Другий період включає процес військової урбанізації і характеризується вибухом локаційної активності приватної ініціативи на Східному Поділлі (Брацлавщині), пік якої припадає на рубіж XVI-XVII ст.
- Третій період охоплює 1610-1640- рр., коли темпи заснування нових міст зменшуються, проте відбувається модернізація вже існуючих урбаністичних фортифікаційних комплексів, враховуючи їхню потребу у артилерії.

У розділі 4 **«Композиційно-просторові та функціональні характеристики урбаністичних оборонних комплексів Поділля II пол. XVI-I пол. XVII ст.»** детально розкрито характеристики урбаністичних фортифікаційних комплексів та запропоновано їх класифікацію. Проведено порівняльний аналіз виявлених закономірностей урбаністичних фортифікаційних комплексів в межах вибірки

об'єктів дослідження.

Виокремлено шість основних типів урбаністичних фортифікаційних комплексів: архаїчний, традиційний, частково модернізований, глибоко модернізований, прогресивний, інноваційний. Проведено аналіз їхнього географічного розташування і щільність в межах Поділля, що дозволило охарактеризувати та пояснити загальну структуру оборони українського порубіжжя на подільському відтинку. За результатами геопросторового аналізу наочно доведено неоднорідність використання фортифікацій з сучасними, на період хронології, дослідженнями. Зроблено висновки, що осередки розповсюдження таких фортифікацій дають уявлення про пріоритети в обороні міст від найбільш ймовірних ворогів. Так встановлено, що з молдавського кордону передбачався наступ армії Османської Імперії, що змушувало власників та урядників у містах актуалізувати та вдосконалювати укріплення, тоді як зпівдня очікувались лише набіги легкоозброєних кочівників або повстанців. З іншої сторони, розбудова міської мережі Брацлавщини припала на злам тенденцій у фортифікуванні, через що сучасні фортифікаційні прийоми тут найбільш повно проявили себе. За результатами дослідження констатовано факт, що оборонні споруди Поділля були розраховані на дрібнокаліберну вогнепальну зброю навіть у містах, які були розроблені за сучасними, на момент закладання принципами, з точки зору воєнної архітектури.

У розділі 5 «Система критеріїв та підбору рекомендацій щодо збереження та ревіталізації урбаністичних оборонних комплексів» запропонована стратегія ревіталізації та відновлення цінності урбаністичних фортифікаційних комплексів, яка ґрунтується на розробці моделей оцінки за рядом критеріїв, основними з яких є рівень збереження та ступінь вивченості. В межах Поділля, ґрунтуючись на даних просторового ГІС-аналізу, виділено мікро регіони, які потребують особливої уваги з погляду застосування тогочасного іншого підходу. Запропонована комплексна регіональна стратегічна програма ревіталізації/ревалоризації урбаністичних фортифікаційних комплексів, яка розділена на черги. У першій черзі, згідно з дослідженням, перевагу слід віддавати архітектурно збереженим об'єктам, які можливо швидко адаптувати під нову функцію, що дозволить створити нові робочі місця у регіоні та отримати прибуток для подальшого фінансування робіт на об'єктах, які поки що не мають подібного економічного впливу. Механізм такої співпраці можна впровадити шляхом створення громадських організацій, асоціацій та федерацій фортифікаційних місць для транс-територіальних проектів.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що:

У дисертації *вперше*:

– введено у науковий обіг поняття «урбаністичний фортифікаційний комплекс», яке найбільш повно характеризує феномен українського укріпленого середньовічного та ранньомодерного міста і дозволяє проаналізувати його генезу, структуру та шляхи ревіталізації та (або) ревалоризації.

– проведено комплексні наукові історико-містобудівні дослідження окремих укріплених міст Поділля (Ямпіль, Немирів, Жванець, Бар, Кохангород, Рашків, Лжигівці та інші).

– розроблено систему критеріїв оцінки просторово-планувальних та функціональних характеристик урбаністичних фортифікаційних комплексів, їхньої кореляції між собою та побудовано алгоритм зведеного аналізу,

– застосовано сучасні методи дослідження з використанням інструментарію ГІС систем, лазерного сканування та фотограмметрії, тривимірного графічного моделювання

– створені гіпотетичні графічні реконструкції вигляду міст з урбаністичними фортифікаційними комплексами станом на їхній розквіт у I пол. XVII ст.

– ідентифіковані збережені залишки фортифікаційних споруд у містах Ямполі, Ладизині, Ожигівцях, Барі.

– сформовано критерії оцінки стану збереження та дослідженості урбаністичних фортифікаційних комплексів міст Поділля та опрацьовано модель вибору рекомендованих рішень.

Доповнено:

- історію генези формування укріплених міст Поділля у хронологічних межах дослідження

- методичні положення з комплексних історико-містобудівних досліджень історичного міста професійними методами суміжних дисциплін

- історична теорія про українські уфортифіковані міста (міста з урбаністичними фортифікаційними комплексами) доповнена формуванням правдивих образів уфортифікованих міст.

Уточнено:

- історичні відомості з розвитку укріплених міст Поділля та формування їхньої мережі в подільському регіоні.

- спростовано деякі міти про уявлення укріплених міст Поділля як периферійні міста з відсутністю впровадження в них актуальних західноєвропейських культурно-філософських та військово-інженерних течій.

Отримали подальший розвиток:

- методи оцінки стану збереження фортифікаційних споруд

- комплексні історико-містобудівні дослідження міст Поділля

Позитивними результатами роботи, в якості новизни дослідження та вирішених завдань є наступні положення:

1) виокремлено типологічні характеристики функціональних та композиційно-просторових принципів формування урбаністичних фортифікаційних комплексів міст Поділля. А саме: до просторово-планувальних характеристик віднесено склад та зміст компонентів урбаністично-фортифікаційних комплексів, спосіб організації міської планувальної

структури та спосіб взаємодії з природнім ландшафтом, до функціональних – тип використовуваної зброї, принцип оборони, матеріали конструкцій оборонних споруд.

- 2) розроблено алгоритм зведеного аналізу, який дозволяє визначити загальний тип урбаністичного фортифікаційного комплексу відповідно до західноєвропейських тогочасних тенденцій. Доведено, що основна роль міст з урбаністичними фортифікаційними комплексами на Поділлі полягала у стримуванні кочових нападів, що обумовило спрощену конфігурацію оборонних споруд у більшості укріплених населених пунктів Поділля і присутність потужних актуальних своєму часу оборонних споруд у містах, які підлягали найбільшій загрозі знищення під час нападів регулярної армії супротивника.
- 3) запропоновано рекомендації щодо підходів та методів сучасного використання, ревіталізації та ревалоризації об'єктів урбаністичних фортифікаційних комплексів.

Поряд з позитивною оцінкою роботи в цілому хочу висловити окремі **зауваження** та звернути увагу на деякі неточності:

1. Композиційно-просторові характеристики урбаністичних фортифікаційних комплексів Поділля у параграфах 4.2.1. «За складом та змістом оборонних компонентів», 4.2.2. «Способи взаємодії з ландшафтом», 4.2.3. «За способом організації міської планувальної структури» подані дуже лаконічно. Для кращого сприйняття напрацювань автора варто було більш детально описати композиційно-просторові характеристики та подати типологічні схеми до них.
2. У пункті **5.4. «Стан збереженості урбаністичних оборонних комплексів та перспектива ревіталізації»** доволі побіжно подано стан збереженості об'єктів, не беручи до уваги раніше задекларований перелік об'єктів, що робить текст доволі загальним.
3. У п'ятому розділі, а саме в параграфі 5.6.1. знову подано стислий огляд українського та закордонного досвіду. Варто було перенести до першого розділу «Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження».

Проте, зазначені зауваження, на мою думку, принципово не впливають на загальну оцінку дисертаційної роботи, яка в цілому є позитивною. Автору вдалося продемонструвати вміння ставити важливі проблемні питання, вірно вибудовувати наукову аргументацію, узагальнювати отримані результати і формулювати відповідні до завдань наукові висновки.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Литвинчука Іллі Володимировича «Урбаністичні фортифікаційні комплекси міст Поділля у II пол. XVI-I пол. XVII ст.», являє собою завершене самостійне наукове дослідження, в ході якого було розроблено рекомендації, які вирішують поставлену мету та завдання дослідження. Дисертація за актуальністю, об'ємом і рівнем проведених досліджень, науковою

новизною і практичною значимістю відповідає вимогам наказу Міністерства освіти та науки України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій», постанові Кабінету Міністрів України №44 від 12.01. 2022 р. «Про порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №341 від 21.03.2022 р., а її автор, Литвинчук Ілля Володимирович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 Архітектура та містобудування (галузь знань 19 – Архітектура та будівництво).

РЕЦЕНЗЕНТ:

Кандидат архітектури,
доцент Кафедри
архітектури та реставрації
Національного університету
«Львівська політехніка»

Максим ЯСІНСЬКИЙ

(підпис)

ЗАСВІДЧУЮ:

Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»,
к.т.н., доц.

Роман БРИЛИНСЬКИЙ

(підпис)